

Ksienafont Lecka

Праблемы беларускага рамантызму XIX стагоддзя ў кантэксце беларуска-польскага ўзаемнадзеяння

Acta Polono-Ruthenica 6, 393-400

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ksienafont Lecka
(Białoruś, Grodno)

Праблемы беларускага рамантызму XIX стагоддзя ў кантэксце беларуска-польскага ўзаемадзеяння

За апошнія дзесяцігоддзі літаратуразнаўчая навука Беларусі і Польшчы дасягнула значных поспехаў у даследаванні ўзаемасувязей творчай спадчыны народаў гэтых краін, якія прайшлі даволі працяглы і складаны шлях свайго культурнага жыцця на розных этапах гісторыі. Напісана і выдадзена нямала навуковых прац пра ўзаемныя стасункі польскай і ўсходнеславянскай (расійскай, украінскай і беларускай) літаратур. На гэтым фоне прыкметна вылучаюцца навуковыя даследаванні шырока вядомага ў славянскім свеце знакамітага польскага вучонага Базыля Бялаказовіча, які ўнес і ў уносіць многа новага і цікавага ў распрацоўку данай праблематыкі, якая і па сённяшні дзень не страчвае сваёй актуальнасці і значнасці.¹ Больш таго, яны не толькі ў многім

¹ B. Białokozowicz, *Polsko-wschodniosłowiańskie stosunki literackie jako problem badawczy*, „Studia Polono-Slavica Orientalia. Acta Litteraria I”, Wrocław 1994, s. 7–49; *Pogranicze i kresy w literaturze pięknej (Przyczynek do polsko-białoruskich i polsko-ukraińskich stosunków literackich)*, [w:] Зофье Налковской посвящается... Материалы научной конференции 16–18 мая 1989 года Гродно, Минск 1991, s. 18–32; *Między Wschodem a Zachodem. Z dziejów formowania się białoruskiej świadomości narodowej*, Białystok 1998; *Adam Mickiewicz w poezji białoruskiej*, [w:] *Польска-беларускія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі*. Матэрыялы VI Міжнароднай навуковай канферэнцыі „Шлях да ўзаемнасці” Гродна-Навагрудак 25–27 IX 1998, Гродна 1999, s. 209–244; *Polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze kulturowe*, „Тэрмапіль”, nr 1 Беласток 1998, s. 19–27; *Białorusko-polskie związki literackie*, [w:] *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2000, s. 448–453; *Jeszcze raz o pochodzeniu Adama Mickiewicza: kryterium dziedzictwa krwi i przesłanie polskości kulturowej*, [w:] *Польска-беларускія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі*, t. 2. Матэрыялы VII Міжнароднай навуковай канферэнцыі „Шлях да ўзаемнасці” Беласток 16–18 VII 1999, Беласток 2000, s. 99–127.

вырашаюць буйныя навуковыя праблемы, але і адкрываюць цэлы напрамак у данай галіне славянскага літаратуразнаўства, скіроўваюць даследчыкаў на новыя пошукі і адкрыцці. У гэтым рэчышчы літаратуразнаўчай навукі сярод шматлікіх тэм, што атрымалі значнае раскрыццё ў грунтоўных працах прафесара Базыля Бялаказовіча, узнікае неабходнасць звярнуцца да праблемы беларускага рамантызму XIX стагоддзя ў кантэксце беларуска-польскага ўзаемадзеяння.

У данай сувязі заўважым, што на ўзнятай намі тэме яшчэ няма спецыяльнага манаграфічнага даследавання, хаця гэтае пытанне неаднаразова прыцягвала і зараз прадаўжае прыцягваць увагу некаторых вучоных.² Пастаўленая праблема дасюль застаецца ў многім не вырашанай і патрабуе далейшых навуковых пошукаў. Нягледзячы на тое, што ў літаратуры Беларусі цікавячай нас эпохі рамантызм знайшоў даволі прыкметнае ўвасабленне, аўтары асобных артыкалаў некалькі стрымана і насыражана адносіліся да магчымасці выяўлення яе сувязей з рамантычным кірункам. На наш погляд, такое стаўленне было толькі часткова правамерным у тым плане, што рамантычны кірунак на Беларусі ў XIX стагоддзі сапраўды не дасягнуў класічных формаў, але ж яго праявы былі настолькі відавочныя і выразныя, што ігнараваць імі аніяк нельга. Дарэчы, заўважым, што стрыманая і нават прадурзятая трактоўка беларускага рамантызму той пары вынікала тут з ўсе той жа агульнай недаацэнкі рамантычнага мастацтва, якое раней ігнаравалася ў савецкай літаратурнаўчай навучы.

² В. М. Казберук, *Польский романтизм и развитие белорусской литературы первой половины XIX века*, [w:] *Польский романтизм и восточнославянские литературы*, Москва, Наука 1973, s. 191–197; А. А. Лойка, *Адам Міцкевіч і беларускі рамантызм*, [w:] *Шляхам стагоддзяў*. Матэрыялы дзвюх канферэнцый аднаго года: Ягелонскі універсітэт (Кракаў) 20–25 лютага 1989 г., Беларускі універсітэт (Мінск) 23–24 кастрычніка 1989 г., Мінск, Выд-ва „Універсітэцкае” 1992, s. 158–166; К. Lecko, *Wilno i początki białoruskiego romantyzmu*, [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie*. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994 r. t. 4: *Literatura*, Białystok 1996, s. 75–79; *Жанрава-стылевыя асаблівасці лірыкі польскамоўных паэтаў Беларусі XIX стагоддзя*, „Białostocki Przegląd Kresowy”, t. 5: *Dziedzictwo przeszłości kultur narodowych*, Białystok 1996, s. 107–111; *Рамантычныя матывы „рачнай” лірыкі польскамоўных паэтаў Беларусі XIX стагоддзя*, [w:] *Польска-беларускія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі*. Матэрыялы VI Міжнароднай навуковай канферэнцыі, s. 63–80.

Справа яшчэ і ў тым, што пры вызначэнні шляхоў станаўлення і развіцця беларускага рамантызму, асабліва яго першай паловы XIX стагоддзя, даследчыкі, як правіла, у большасці выпадкаў звярталіся звычайна толькі да беларускамоўных твораў. Такі прынцып адбору матэрыялу прывеў да таго, што польскамоўная паэзія Беларусі гэтага і больш позніх перыядаў аказалася за межамі нашага літаратуразнаўства. Пра стратныя вынікі такога падыходу яскрава сведчыць наступная заўвага сучаснага вычонага: „Была выкінута літаратура, якая глыбока адлюстравала жыццё Беларусі XIX стагоддзя, усю складанасць грамадскіх узаемаадносін свайго часу, літаратура, якая вырасла на нашай глебе, засноўвалася на нацыянальнай культуры беларуса, на яго фальклоры...”³ У дадзеным выпадку, як бачым, не прымаўся пад увагу і не ўлічваўся той шматмоўны білінгвізм, які зыходзіў з культурных традыцый Беларусі папярэдніх эпох, дзе, як і ў некаторых краінах Заходняй Еўропы (Данія, Ірландыя, Нарвегія і інш.) мастацкая літаратура стваралася (і зараз ствараецца) на розных літаратурных мовах.

Само сабой зразумела, што без уліку польскамоўнай літаратурнай спадчыны Беларусі XIX стагоддзя будуць няпоўныя, збедненыя нашы ўяўленні не толькі пра беларускі рамантызм, але і пра іншыя мастацкія з’явы. А паколькі вельмі многія паэты і празаікі пісалі свае творы на польскай мове, то іх іменны ў пэўнай ступені належыць таксама і польскай літаратуры.

Не менш важнай у гэтым рэчышчы паўстае ў перспектыве яшчэ адна зусім новая для беларускага і польскага літаратуразнаўства задача: паказаць пранікненне на літаратурную карту Беларусі XIX стагоддзя еўрапейскага рамантызму праз беларускія і польскія пераклады і наследаванні ўласна польскіх і беларускіх польскамоўных паэтаў тагачаснага перыяду. У той жа час паэтычная дзейнасць паэтаў Беларусі, якія пісалі свае творы на польскай (а нярэдка і на беларускай) мове і займаліся перакладамі і наследаваннямі з іншамоўных літаратур, неаддзельная ад гісторыі рамантычнага руху, гэты ў нашай пісьмовай прафесійнай славеснасці XIX стагоддзя. Больш таго, гэты рух не можа быць поўнаасцю асэнсаваны без ліку літаратурнай спадчыны беларускіх польскамоўных пісьменнікаў. Менавіта такія пленны і перспектыўны падыход толькі намеціўся і абзначыўся ў нашым літаратуразнаўстве на

³ К. Цвірка, „*Вось такі прынцып...*”: *3 нагоды выхаду даведніка „Беларускія пісьменнікі”*, „Літаратура і мастацтва”, 1993, нр 24, s. 7.

пачатку 90-х гадоў.⁴ Праўда, асноўная ўвага даследчыка засяроджана тут (што таксама немалаважна) на выяўленні рамантычнага фалькларызму ў працэсе беларуска-польскага ўзаемадзеяння прафесійнай пісьмовай славеснасці і народнай творчасці на пачатковым этапе станаўлення новай беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Сапраўды, нельга адмаўляць той факт, што „гістарычны разгляд узаемадзеяння творчасці беларуска-польскіх аўтараў першай палавіны мінулага стагоддзя з фальклорам беларусаў выцякае з надзенных патрэб нашага літаратуразнаўства, і расцэньваць яго трэба як подступ да новага заходу ў вывучэнні таго літаратурнага працэсу на Беларусі, з якога настойліва вылучалася ўласна беларуская літаратура”.⁵

У апошнія гады ўпаўне заканамерна ўзнімаецца праблема ўзаемасувязей беларускага рамантызму XIX стагоддзя з творчасцю вялікага польскага паэта Адама Міцкевіча. Яго літаратурная спадчына „як адна з самых яркіх з’яў сусветнай літаратуры належыць адначасова дзвюм роднасным культурам – польскай (паводле мовы і агульнапольскай вызваленчай ідэі ў барацьбе з расійскім царызмам) і беларускай (паводле асноўных матываў і вобразаў, а таксама літвінскага патрыятычнага пафасу – адпаведна гістарычнай назве роднага паэту краю – Літву як спадкаемніцы Вялікага княства Літоўскага)”.⁶ Як вядома, творчасць Адама Міцкевіча, які паходзіў з Бларусі, а, дакладней, з Гродзеншчыны, і вельмі хораша апаэтызаваў яе маляўнічую прыроду і людзей, у многім была рамантычнай па сваёй паэтыцы і ідэйна-эстэтычнай накіраванасці. Ужо самі факты прамых літаратурных уплываў польскага паэта на творчасць беларускіх (у тым ліку і польскамоўных) пісьменнікаў XIX стагоддзя надавалі нашай прафесійнай славеснасці рамантычную настраекасць. „Мастацкае адлюстраванне беларускага краю, яго прыроды, усяго яго вобліку і людзей, якія жывуць тут, – слушна заўважае акадэмік В. А. Каваленка, – у польскага паэта набыло вышыню сапраўднага вялікага мастацтва, такі глыбокі агульначалавечы духоўны змест, які ўраўніваў герояў і той край, дзе яны жылі, з сусветна вядомымі героямі, краямі,

⁴ У. І. Мархель, *На рамантычнай хвалі*, [w:] *Прадвесце. Беларуска-польскае літаратурнае ўзаемадзеянне ў першай палавіне XIX стагоддзя*, Мінск, Навука і тэхніка 1991, s. 10–11.

⁵ Тамсама, s. 7.

⁶ Л. К. Тарасюк, *Мастацкія кірункі і плыні ў беларускай паэзіі XIX–пачатку XX ст.*, Мінск, БДУ 1999, s. 9.

апетымі найвялікшымі майстрамі слова”.⁷ Больш таго, „яны ж пабуджалі літаратурную творчасць на беларускай мове зрабіць скачок наперад, пачаць з новага ўзроўню, якога дасягнула польская літаратура ў творчасці Міцкевіча, вымушалі яе пачаць адразу пад моцным уплывам рамантызму”.⁸ Апошні праявіўся ў вялікай зацікаўленасці польскага паэта да беларускага фальклору, аб чым яскрава сведчыць яго першая паэтычная кніга *Ballady i romanse*, выдадзеная ў Вільні ў 1822 годзе. „W ówczesnym życiu literackim, – піша Дарота Сівіцка, – utwory te stały się wydarzeniem tak znaczącym, że datę ich wydania przyjęło się uważać za początek polskiego romantyzmu. Były to poezje otwierające fantastyczny świat romantycznej wyobraźni”.⁹ Аднак названы зборнік, які ўвабраў беларускія легенды і паданні, „паклаў пачатак польскаму і – ў пэўнай ступені – беларускаму рамантызму”.¹⁰ Маніфестам новага літаратурнага кірунку на сутнасці стала прадмова *O poezji romantycznej*, напісаная да зборніка самім аўтарам.

Немалаважны і той факт, што „сам літаратурна-грамадскі рух у Беларусі 20-х гг. XIX ст., польскі на сваім змесце, звязаны з ідэямі польскага нацыянальна-вызваленчага руху, польскага рамантызму, спрыяў узнікненню новай беларускай літаратуры... Больш таго, польскаму рамантызму Беларусь абавязана і ў тым сэнсе, што цераз гэты рамантызм яна ўпершыню ў новым часе так шырока заявіла аб сабе на сусветнай арэне (цераз *Балады і рамансы* А. Міцкевіча, яго паэмы *Дзяды*, *Пан Тадэвуш* і інш.)”.¹¹ Аднак гаворачы пра ўзаемасувязі беларускага рамантызму XIX стагоддзя з творчасцю Адама Міцкевіча, мы разам з тым вымушаны прызнаць, што пастаноўка данага пытання, слушная ў сваёй аснове, не павінна зводзіцца толькі да абсалютнага пераймання нашай прафесійнай славеснасцю творчых набыткаў развітай суседняй літаратуры. Разглядаючы, да прыкладу, у аспекце рамантычнай інтэрпрэтацы матывы і вобразы беларускага фальклору ў паэзіі Адама Міцкевіча, нам неабходна мець на ўвазе, што вусная народная творчасць

⁷ В. А. Каваленка, *Вытокі. Уплывы. Паскоранасць: Развіцце беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў*, Мінск, Навука і тэхніка 1975, s. 64.

⁸ Тамсама, s. 64–65.

⁹ D. Sawicka, *Romantyzm 1822–1863*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 1995, s. 15.

¹⁰ А. Мальдзіс, *На парозе рамантызму*, „Полымя”, пг 12, s. 235.

¹¹ А. А. Лойка, *Гісторыя беларускай літаратуры: Дакастрычніцкі перыяд*, cz. 1, Мінск, Вышэйшая школа, 1989, s. 57.

беларусаў, як і непісьмовая славеснасць кожнага яшчэ задоўга да ўзнікнення рамантызму мела тэндэнцыі, якія былі роднаснымі гэтай мастацкай з’яве і пазней аказаліся вельмі прыдатнымі і спрыяльнымі для яе станаўлення не толькі ў міцкевічаўскіх творах, але і ва ўсёй беларускамоўнай і польскамоўнай літаратуры XIX стагоддзя.

Складанасць узнятай намі праблемы заключаецца яшчэ і ў тым, што шматмоўная беларуская літаратура XIX стагоддзя амаль не мае ўзораў „чыстага” класічнага рамантызму. Беларускі рамантызм нярэдка лучыцца тут з іншымі літаратурнымі з’явамі. Усе гэта было выклікана запозненасцю грамадска-палітычных працэсаў адпаведна з гістарычнымі абставінамі, што адбываліся на Беларусі (даволі працяглае іншаземнае панаванне і адсутнасць дзяржаўнасці), а затым паскоранасцю развіцця літаратурнага працэсу, які, аднак, у першай палове XIX стагоддзя вельмі слаба, квола і вяла падмацоўваўся беларускай нацыянальнаю ідэяй. Адсюль вялікая цяжкасць у вызначэнні творчага метаду некаторых пісьменнікаў эпохі рамантызму.

Палемічнасць данага аспекта праблемы заключаецца, на наш погляд, у тым, што той ці іншы больш-менш буйны пісьменнік (у прыватнасці, В. І. Дунін-Марцінкевіч) вымушаны былі ажыццяўляць не адну якую-небудзь ступень, а цэлы комплекс этапаў мастацкага развіцця. Амаль адначасовае ўзнікненне і ўзаемадзеянне розных мастацкіх з’яў (сентыменталізм, рамантызм і нават класіцызм), іх спалучэнне і перапляценне з рэалізмам было характэрнай асаблівасцю гісторыка-літаратурнага працэсу ў гэты перыяд. Але такая адметнасць зусім не значыць, што рамантызм „растварыўся” сярод іншых плыняў літаратуры Беларусі XIX стагоддзя. Не азначае яна і таго, што гэтая мастацкая з’ява не мела ў дадзеным выпадку сваёй нацыянальнай спецыфікі, што ідэі і формы іншых больш развітых літаратур механічна пераносіліся на беларускую глебу ў гатовым выглядзе. Першапрычына змены літаратурных з’яў – гэта канкрэтна-гістарычнае нацыянальнае развіццё. Так, вытокі і генезіс рамантызму на Беларусі былі абумоўлены не толькі знешнімі фактарамі, але і ўнутранымі патрэбамі грамадскага і культурнага жыцця.

У рэчышчы актуальных пытанняў беларускага літаратуразнаўства па ўзнятай намі праблеме паўстае патрэба больш аргументавана і доказана развіць і сцвердзіць палажэнне аб тым, што традыцыі рамантызму ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя захоўваюцца (зразумела, з рознай ступенню праяўлення) на працягу ўсёй эпохі. Прымаючы пад увагу слушныя выказванні большасці даследчыкаў наконт гэтай пакуль што да

канца не распрацаванай канцэпцыі, мы ў данай сувязі лічым неправамернымі погляды тых вучоных, якія недаацэньваюць або зусім адмаўляюць існаванне рамантызму на больш позніх этапах развіцця літаратуры Беларусі XIX стагоддзя. Цяжка поўнаасцю пагадзіцца з некаторымі меркаваннямі вядомага даследчыка У. М. Казбюка, які, нямала зрабіўшы для так званай рэабілітацыі рамантызму, часам робіць такія высновы: „Пасля паражэння паўстання 1863 г. беларуская літаратура, адмовіўшыся на рамантычныя прынцыпы мастацкай творчасці, не мела сілы і вопыту для выпрацоўкі новых, рэалістычных”.¹² На самой жа справе, як мы гэта паказалі ў сваіх працах, і на дадзеным этапе, нягледзячы на яшчэ больш складаныя, чым у папярэднія перыяды грамадска-палітычныя абставіны, у якіх апынулася новая беларуская літаратура XIX стагоддзя, у творчасці вядучых пісьменнікаў маюць месца рамантычныя тэндэнцыі, якія ўжо ў новай якасці ўступалі ва ўзаемадзеянне з крытычным рэалізмам у асобе яго найбольш віднага прадстаўніка Францішка Багушэвіча.¹³

У святле сказанага ўзнікае ў вядомай ступені неабходнасць перагляду распаўсюджанай у працах асобных даследчыкаў ацэнкі творчай эвалюцыі беларускай літаратуры пасля 1863 года як канчатковага і поўнага разрыву з ідэйна-эстэтычнымі прынцыпамі рамантызму. Думаецца, што трактоўка ўзаемасувязей рамантызму і рэалізму як складаных „пагранічных” з’яў на літаратурнай карце Беларусі XIX стагоддзя, не маханічнага іх змешвання, а своеасаблівага сплаву рамантычных і рэалістычных элементаў патрабуе далейшай канкрэтызацыі і паглыблення. Акрама таго, не прааналізаваны дастаткова поўна многія беларускамоўныя і польскамоўныя творы літаратуры Беларусі згаданай эпохі, якія прадстаўляюць сабою яркія ўзоры рамантычнай творчасці. Некаторыя з іх зусім не даследаваны ў ракурсе ўзнятай праблемы ў нашай літаратуразнаўчай навуцы.

Зыходзячы з усяго выкладзенага, мы зазначым, што праблемы беларускага рамантызму XIX стагоддзя, якія пастаўлены тут намі ў

¹² У. М. Казбюк, *XIX стагоддзе. 3 гісторыі беларускага рамантызму*, [w:] *Рамантычны пошук: Назіранні над беларускім рамантызмам пачатку XX ст.*, Мінск, Навука і тэхніка 1983, с. 23.

¹³ К. І. Лецка, *Рамантычныя тэндэнцыі ў творчасці Францішка Багушэвіча*, Весці АН Беларусі, Серыя грамадскіх навук, 1992, нр 2, с. 108–116; *Нявывучаныя старонкі літаратурнай спадчыны Францішка Багушэвіча*, Гарадзенскія запісы. Старонкі гісторыі і культуры, нр 2, Гародня 1996, с. 74–80.

кантэкст беларуска-польскага ўзаемадзеяння, усебакова яшчэ не разгледжаны, і таму яны вымагаюць канцэптуальнага вырашэння. Узнятыя ў нашым артыкуле пытанні цесна звязаны з агульнай тэматыкаю і праблематыкаю навуковых прац слыннага прафесара Базыля Бялаказовіча і адпавядаюць профілю яго навуковай дзейнасці, якая служыць многім даследчыкам добрым арыенцірам для новых пошукаў і адкрыццяў, што тычацца ўзаемасувязей польскай і ўсходнеславянскай літаратур.